

השימוש במידה ומשקל בשבת לצרכים רפואיים

חז"ל אסרו את המדידה בשבת, והראשונים נחלקו בביאור גדר האיסור. לדעת רוב המפרשים, מדידה נאסרה מטעם שהיא נחשבת "עובדין דחול" – כלומר פעולה ששייכת לימי החול ואינה מתאימה לעשותה בשבת. (למשל כותב רש"י בביצה כט, א: "מיחזי כמוודד ומוכר כעובדין דחול").

איסור זה של עובדין דחול, שכולל עוד פעולות שונות שנאסרו מטעמו, אינו חמור כמו כל איסורי דרבנן האחרים בשבת, הנכללים בהגדרה "שבות", ולכן יש הבדל משמעותי ביניהם, בעוד ששאר שבותים לא הותרו אפילו לצורך מצוה, איסור המדידה שאינו אלא מטעם עובדין דחול, הותר לצורך מצוה, וכפי שביארו התוספות בשבת (קכו, ב ד"ה ומדבריהן).

לעומת זאת, דעת הרמב"ם (הלכות יום טוב פרק ד הלכה יט-כא) שהאיסור הוא משום גזירת מקח וממכר.

מה נחשבת מדידה של מצוה? אחת הדוגמאות שהובאה בהלכה היא מדידת מקווה בכדי לוודא שיש בו את השיעור המספיק בכדי להכשירו – ארבעים סאה. דוגמא נוספת שהביאו הפוסקים ונוגעת לרפואה, נפסקה בטור ובשולחן ערוך בסימן שו, סעיף ז:

"מותר... ולמדוד אזור מי שהוא חולה וללחוש עליו כמו שנוהגות הנשים מותר, דהוי מדידה של מצוה".

[כפי שמבארים הפוסקים, עיין הגר"א ועוד, הלחישה עצמה אינה אסורה מטעם רפואה בשבת, כמבואר בשו"ע בסימן שכת, מה. והמשנה ברורה מבאר יותר, שאין איסור של שחיקת סממנים (שמחמתו אסורה הרפואה בשבת) אלא בדבר שהוא אוכל או משקה וכדומה, ולא בפעולה בעלמא כמו מדידה].

השולחן ערוך פסק כאן טעם אחד מתוך שניים שהביא הטור:

א. בשם אבי העזרי (ראבי"ה סימן רב), כתב שמדידת אזור המותניים לצד הלחישה הסגולית היא בגדר "מתעסק".

ב. בשם מהר"ם מרוטנבורג (תשב"ץ קטן סימן נ"ח), הביא את הטעם שהיא מדידה של מצוה.

מה כוונת הראבי"ה שהדבר הוא בגדר מתעסק? על כל מצינו באליה רבה שכתב לבאר את המחלוקת בטעם הלכה זו, שלפי הראבי"ה, עיקר הרפואה היא החלש עצמו, והמדידה איננה

מרפאה את החולי כלל, אלא היא כעין חלק מהטקס שניתן לומר עליו את הלחש. משום כך, היא נחשבת פעולה שנעשית "שלא לצורך", ובדומה למה שמצינו בסוף מסכת שבת, על רבה בר רב הונא שישב בתוך גיגית של מים בשבת והיה מודד אותה, ואמר לו עולא, הניחא אם היה מדובר במדידה של מצוה, אבל מדידה של מצוה מי התיר לך? וענה לו רבה בר רב הונא, "מתעסק בעלמא אנא". מבאר רש"י, "שלא לצורך". כלומר – מדידה שנעשית ללא צורך אין בה איסור.

[זאת ניתן להטעים בעיקר משום שהפעולה אסורה משום עובדין דחול, ולכן רק כאשר יש לפעולה משמעות כלשהי היא נחשבת ואסורה, אך כשהיא נעשית שלא לצורך אין בה איסור].

כיוצא בזה, מבאר האליה רבה את השיטה של ראבי"ה, שמאחר שעיקר הפעולה היא הלחש ולא המדידה, אין איסור במדידה זו בלי קשר לשאלת המצוה.

לעומת זאת, לשיטת מהר"ם מרוטנבורג, המדידה היא חלק מן הפעולה הרפואית, ולכן לדעתו הטעם היחיד להיתר מדידה זו הוא שהיא נחשבת מדידה של מצוה.

מהי המצוה – כמובן, רפואת הגוף נחשבת מצוה חשובה.

לכן, מדידת חום לחולה שאין בו סכנה מותרת בשבת. רבים מהפוסקים כתבו בפשטות שההיתר להשתמש במדחום הוא אכן רק עבור חולה, מאחר שמדידה זו נעשית לרפואתו ולכן היא נחשבת מדידה של מצוה, אך אדם בריא שירצה משום מה לבחון את מידת חומו, הדבר יהיה אסור עבורו. וכך כותבים בפשיטות במנחת יצחק (חלק ג סימן קמב, חלק י סימן לא), ובציץ אליעזר (חלק יא סימן לח), ובשבט הלוי (חלק א סימן סא) הוסיף לכך מקרה מעניין – נשים שמתקשות להרות, זקוקות לפעמים לבדוק את ימי הפוריות שלהן באמצעות מדידת חום הגוף. גם את זה מחשיב השבט הלוי למדידה של מצוה.

אך חידוש כתב בזה הגרשז"א, בהערה בספר שמירת שבת כהלכתה (פרק מ) דן הרב נויבירט בשאלה האם מדחום נחשב מוקצה שלא בשעת השימוש, ומביא מהגרש"ז שסבר שאינו מוקצה, ובתוך הדברים מבוארת דעתו שאין מדידת חום נחשבת כלל מדידה האסורה, משום שאין בה עובדין דחול:

"מדידת חום שאני, דהרי איסור מדידה הוא משום עובדא דחול, מפני שבדרך כלל רגילים למדוד בשעה שעסוקים במשא ומתן של מקח וממכר וכדו'. מה שאין כן הכא שהוא רק כדי לדעת מידת חום של איש מסויים בזמן מסויים, וגם הדבר נוגע רק לאיש זה בלבד, מהיכי תיתי נימא דהוי עובדין דחול".

גם באגרות משה (אורח חיים חלק א סימן קכח) נוקט שמדידת חום אינה נכללת כלל במדידה שאסרו חכמים והוא חומרא בעלמא והרוצה להקל אין מוחין בידו.

והנפקא מינה בין השיטות היא כאמור האם מותר גם לאדם בריא למדוד את חום גופו בשבת.

עוד יש להעיר, שכשאר משתמשים במד-חום בשבת, וכאמור ההיתר הוא רק במדחום כספית ולא במדחום דיגיטלי, כדאי להקפיד מערב שבת להוריד את מפלס הכספית המדחום, משום שאף שדעת הגר"יז אויערבאך זצ"ל (שם פרק מ) שאין בכך איסור של מתקן כלי, משום שכך הדרך בשימוש שלו, יש שהחמירו בזה (שבט הלוי חלק א סימן סא וחוט שני חלק א פרק כ עמ' קנז, אלא ששם כתב שלחולה שאין בו סכנה – מותר).

האם שקילה ומדידה שווים לענין זה? הפוסקים נחלקו בכך. דעת רוב הפוסקים היא שכמו שחז"ל התירו מדידה לצורך מצוה, כך גם התירו שקילה לצורך מצוה – ואין הבדל ביניהם. לעומתם, יש בפוסקים שסוברים ששקילה חמורה יותר והיא אסורה אפילו לצורך מצוה. כך למשל הכף החיים נוטה בדעתו לאסור אפילו שקילה לצורך מצוה (כמובן, שבמקרה שיש בדבר פיקוח נפש – השקילה מותרת לכל הדעות).

להלכה, בעוד שככל שאפשר עדיף להקפיד לשקול הכל לפני שבת גם כשמדובר בשקילה לצורך רפואי, מכל מקום אם אין אפשרות אחרת, יש להתיר לבצע את השקילה בשבת.

מספר הערות להלכה זו:

1. כמובן שההיתר הוא רק במשקל מכני ולא במשקל דיגיטלי, שהשימוש בו כרוך בשימוש בחשמל ואסור בהחלט בשבת (אלא אם כן יש בדבר משום פיקוח נפש).

2. כיום אין זה נפוץ כל כך, אבל בעבר מכשיר השקילה הבסיסי היה מאזניים. בעוד ורוב הפוסקים מתייחסים בצורה שווה לכל מכשירי השקילה, כל עוד מדובר במכשירים ביתיים ולא מסחריים, יש אומרים שהשקילה בכל סוג של מאזניים חמורה יותר משאר מכשירי השקילה, ולכן למעשה כדאי להחמיר בהם בשבת, ובכל מקרה הם אינם נפוצים כמעט בימינו.

ההיתר כולו הוא כאמור רק לצורך רפואה, שרק הוא נחשב צורך מצוה, אבל לצורך אחר, כגון שקילה לצרכי דיאטה – אסור בהחלט לשקול בשבת, בכל מכשיר שקילה או מדידה שיהיה, ואין להקל בדבר כלל.

כפי שפוסק המשנה ברורה (ס"ק ל"ד), ככל שמתבצעת מדידה שאיננה מדוייקת אין בדבר איסור. לכן, כדאי להשתמש בעצה זו במקרה של שקילה לצורך מצוה שכאמור יש מקום להחמיר בה, אך במדידה של מצוה אין עניין בכך, אלא במקרה אחד: קטן, כידוע נחשב על פי ההלכה כחולה שאין בו סכנה לגבי הלכות רבות בהלכות שבת ועוד. מאחר שהוא נחשב כחולה, הכנת המזון עבורו נידונית כרפואה, ומדידת המזון שלו נחשבת מדידה של מצוה. למשל: בעת הכנת תחליף חלב, יש למדוד עבורו את האבקה ולהתאים אותה לכמות המים בה ממיסים אותה. זו נחשבת מדידה של מצוה והיא מותרת; אך כפי שמעיר בשמירת שבת כהלכתה (פרק לו סעיף ה) עדיף שלא להשתמש בהיתר של רפואה, וניתן למדוד בערך בלי להקפיד על המידה, אלא להוסיף מעט אבקה מעבד למידת הכף.

פרט אחד נוסף וחשוב – משקל נחשב בשבת ככלי שמלאכתו לאיסור ולכן הוא מותר בטלטול ושימוש רק לצורך גופו או מקומו (שמירת שבת כהלכתה פרק כט סעיף מה); ומשקל דיגיטלי שאסור בשום מצב להשתמש בו בשבת – נחשב כמוקצה מחמת גופו, ולפעמים אף כמוקצה מחמת חסרון כיס. יש להזהר בכך.